

על כמה מנקודות המחלוקת

לא אענה להערות האישיות של משה אונא בתגובתו על רשימתי הקצרה (ילקוט מורשת, חוברת כ"ד). הוויכוח הענייני הוא חשוב מכדי להצדיק כניסה לעניינים צדדיים. יתר על כן: למרות הנימה החריפה מאוד בתגובתו, נראות לי כמה נקודות הסכמה, ורוצה אני להניח שהן נובעות מכך כי לא הבינתי אל נכון את דבריו הראשונים (ילקוט מורשת, חוברת כ"ב).

ראשית, נראה היה לי כי במאמרו הראשון משתמש משה אונא בנימוקים פסיכולוגיים-כביכול על-מנת לשלול מאלכסנדר דונט את הזכות להיחשב כמי שעדותו ודעותיו בעלות משקל הן. עתה אומר משה אונא כי אינו בא להתמעיט מרצינות דבריו של דונט. דווקא אני, כביכול, באתי לפסול אדם לעדות בשל רקעו הפסיכולוגי — והרי כל מי שקורא ברשימתי יראה כי אני טוען את ההיפך הגמור מזה. הבה נסכים איפוא שהנוראות שעברו על דונט אינם פוסלים אותו מלהציע פקפוקיו ביחס לקיום האל, ממש כפי שאותן החוויות אינן פוסלות יהודים בעלי אמונה תמה מלהציג את אמונתם לאחר אושוויץ. שותף אני לדעתו של אונא כי אין לנו לדון לא את אלה ולא את אלה עד שלא הגענו למקומם — והלוואי ולעולם לא נגיע למקומם.

שנית, מסכים אני לחלוטין עם משה אונא שכל „אמת“ שיכול אדם להשיג בתחום הכרת האלוהים או שלילת קיומו היא סובייקטיבית בלבד. ברגע שאומר אונא כי הוא מאמין באלוהיו, נגמר בעצם הוויכוח. הוא נגמר, אם אפשר לומר כך, בטוב, שכן חייב כל אדם לכבד את אמונת זולתו, ולראות בה את ה„אמת“ הגמורה של האדם המאמין. אולי כדאי רק להוסיף, שייתכן וגם האדם שאינו מאמין הגיע לאי-אמונתו בדרך קשה, ואי-אמונתו נובעת ממקורות דומים והיא מונעת מגורמי-נפש דומים לאלה המניעים את האדם המאמין. ייתכן, איפוא, והדבר אינו נאמר על-פי כתובתו של משה אונא כלל וכלל, שיש צידוק מסוים לתבוע יחס דומה לזה המוצע לעיל הן כלפי האדם המאמין, והן כלפי האדם הלא-מאמין. ואידך — זיל גמור.

אם בכל זאת אשיב על כמה מטענותיו הענייניות של משה אונא, עושה אני זאת לא משום שאני מבקש לשכנעו (בניגוד לדעתו, אני דווקא מוכן לשמוע, לשקול ולהשתכנע), אלא משום שלעצם הוויכוח הזה יש חשיבות מרובה.

מובן כי הדין עם משה אונא, כאשר הוא מבקש לבסס את האמונה המסורתית לא רק על ההיסטוריה האנושית כי אם בראש וראשונה על האל כבורא העולם, ובתוך כך גם על מקומו של האל בהיסטוריה האנושית. אינני חושב שמשה אונא

ואנוכי רואים את „העדות שהיקום נותן“, בראייה דומה. אני מניח ששנינו רואים דברים זהים בחינת הסתכלות על היקום, ומפרשים את מה שהננו רואים פירוש שונה. אמרתי במאמרי הראשון כי לית מאן דפליג שהדת היתה במשך ההיסטוריה הארוכה שלנו בסיס לא רק לקיומנו הלאומי, אלא אף בסיס לכל ההסתכלות על טבע ואדם. לכן לא מדובר כאן על היופי הסגולי של ראייה יהודית מסורתית של היקום והחברה כאחת; כולנו מתפרנסים, בחינת ערכי תרבות, מן האסתטיקה המופלאה הגלומה במסורת זו בכל תחומיה. המדובר כאן בשאלת האמת האובייקטיבית שמאחורי ראיית היקום כיציר האלוהים. וכבר הסכמנו, כי עדותנו בעניין זה יכולה להיות סובייקטיבית בלבד. היא אכן סובייקטיבית; אינני רואה ביקום הוכחה לקיומו של האלוהים.

עתה לעניין חופש הבחירה. ניתן אולי להניח, שגם ממני לא נעלמה לגמרי העובדה שלולא בחר הרע ברע, לא היו הסובלים סובלים. נראה לי שבנקודה זו ממשכים שני המתדיינים לדבר כל אחד על עניין שונה. החופש ניתן לרוצח בכוח, והוא הפך לרוצח בפועל. הוא רצח המוני ילדי ישראל שלא חטאו ולא פשעו. לא הייתי שם; במקרה לא הייתי שם, ועלי לברך כל יום על המזל שלא הייתי שם, כפי שכולנו שלא היינו שם חייבים לעשות; אך התיאורים הם עמנו, בחינת השתקפות חיוורת של אפס קצהו של גיהנום זה. הלוא גם משה אונא אומר — „יש בכוחו של האל להתערב במהלך ההיסטוריה“, אף כי הוא מוסיף — „אולם אין זו דרכו“. הנרצחים לא בחרו, והילדים בוודאי שלא בחרו, בין טוב לרע; ובכלל, עניין הבחירה החופשית אין מקומו כאן. על כך דיבר, לפי מיטב הבנתי, אלכסנדר דונט. טענתי היתה שהכנסת עניין הבחירה החופשית על-ידי משה אונא היה פשוט לא ממין הטענה או הטיעון. ייתכן ששוב לא ירדתי לסוף דעתו. אך לא מובן לי לחלוטין מדוע הוא שוב חוזר לעניין זה עליו בסך-הכל אין ויכוח: כולנו נסכים על נקלה, שלאדם יש חופש בחירה בין טוב לרע, ושיש לעשות למען יבחר בטוב. אינני יודע אם קביעה זו היא מעמיקה ביותר, אך מסופקני אם יהיה עליה ויכוח גדול. היא איננה עונה לשאלה המכרעת — מדוע האל, שיש בכוחו להתערב בהיסטוריה, למרות שאין זו דרכו, לא התערב בהיסטוריה? שהרי אם לא התערב לנוכח רצח המוני כזה, בו המספרים מסתירים אסונות לאין ספור שכל אחד מהם עולם ומלואו, מה טעם לאמונה באל המעניק השגחה פרטית?

אני מניח שאונא לא ירד לסוף דעתי בעניין ההקבלה עם איוב — סיפור נפלא, שמוצאו מן התרבות הסובבת את יצירתו הרוחנית של עמנו בימי קדם. אומנם נכון: הנושא המרכזי בסיפור זה הוא, כפי שמגדיר זאת אונא, ש„אין האדם עושה את העוול, כי אם הא-ל“. מדוע איפוא מתקומם אונא על ביטויים במאמרי, כגון „איוב כדור משחק“, או: האל „עורך התמודדות על גבו של איוב עם השטן“? העובדה שאיוב מקבל על עצמו את עול האמונה ומצדיק את הדין אינה אומרת כלל שביטויים אלה אינם במקומם. הסיפור עצמו משמש בסיס להם. אם נפגע אונא מביטויים אלה, אני מצטער, אך דומה שהם מבוססים היטב בתוך הסיפור המקראי עצמו. טענתי היתה, שכפי שלא היתה כל שאלה של חופש בחירה לגבי הילדים שנרצחו בשואה, כך לא היתה בעצם כל בחירה בידי בניו של איוב. ושוב: העובדה שעל-פי הסיפור

המקראי מקבל איוב בסופו של דבר באהבה את מתת החסד של החזרת רכושו והולדת בנים אחרים אינה משנה כהוא זה. אדרבה, אתה עומד מלא השתאות איך זה איש ישר ותמים וצדיק כאיוב יכול להשלים עם מות בניו כתוצאה של תחרות בין האל והשטן, ולקבל ללא מרד מתת בנים אחרים, כפיצוי. ניתן כמובן לראות זאת כהתעלות של איוב, כביטוי עילאי של אמונה תמה באלוהים. אפשר לראות זאת גם לגמרי אחרת.

אונא מכחיש בתוקף שגישתו ההגותית יש לה אספקט תועלתי כלשהו, כפי שחשבתי שהוא אומר, על סמך קריאת דבריו במאמרו. ייתכן והניסוח לא היה מוצלח; ייתכן שלא קראתי בו נכון. נאמנים עלי דבריו של אונא האומר שהוא אך הגיב לאופן שבו העמיד דונט את הבעיה, לאמור: האם יש יתרון למערכת השקפתית ממנה סולק האל? שואל אונא: האם תשובתו של דונט, „עוזרת לנו במשהו להחזיר את שיווי-המשקל הפנימי שנלקח מאתנו; האם היא עשויה להצילנו מן הייאוש, מן הניהיליזם? לי נראה שהתשובה לשאלות אלה היא שלילית... „סילוקו של האל אינו מוסיף משמעות לחיינו“. אין זה איפוא משה אונא הטוען כי יש לקבל את האמונה הדתית משום שהיא עשויה להקל על נפש האדם או להשלים עם המציאות. אך לעצם העניין, האמונה, במידה שהיא מבטאת „אמת“ פנימית, תוכל להתבסס רק על שיכנוע פנימי עמוק באמת האובייקטיבית שבה, ולא על היבטים שגרעינים הוא בכך שהם מקלים על האדם את חייו הרוחניים או הרגשיים. אין בינינו איפוא פלוגתא בעניין זה.

במאמר התגובה שלו טוען אונא שתי טענות שאינן, לפי מיטב הבנתי, נכוחות כלל. בעניין מרכזי מאוד מצטט אונא את דברי מחוץ להקשרם. לא אמרתי כלל שאני יודע מראש את האמת — ההיפך הגמור הוא הנכון; לא הכרזתי, כטענת אונא, ש„אינני רוצה להבין את נושא הדיון (דרכי האל)“, כך סתם. מול הטענה שאין לחקור את דרכי האל ושעל כן יש להצדיק את הדין גם על רצח הילדים בשואה, אמרתי שאינני רוצה לדעת את מהות התשובה אשר תסביר מדוע האל הכל-יכול לא מנע את הרצח. והסיבה פשוטה מאוד: כל סיבה כזאת רק תוכל להסביר מדוע לא התערב האל הכל-יכול ברצח מיליון וחצי ילדים. אני דווקא מבין, נדמה לי, יפה את הטיעון הדתי בנקודה זו. אך ירשה-נא לי משה אונא לפקפק אם יש לו תשובה לטיעון שבמאמרי; מכל מקום, הוא כלל אינו עונה לנקודה זאת ורק טוען לעומתי שאינני מוכן לשמוע את הדעה הנגדית. הוא אינו מביע כלל דעה „נגדית“ כזו.

עוד אומר משה אונא כאילו אני מאמין במוסר אנושי או חברתי שיוכל לבוא במקום האמונה באל. לו קרא אונא בעיון את רשימתי, היה רואה שטיעונים אלה טענתי בשמו של דונט, והוספתי שתביעה מוסרית חברתית עניין קשה מאוד הוא, המעורר בעיות לאין ספור. אמרתי: „באשוויץ ראינו קודם כל את כשלון האדם“, עוד לפני הוויכוח בעקבות אושוויץ על קיום או אי-קיום האלוהים. אכן דעתי היא שדרך האמונה הכזיבה, שאין בה תשובה לשאלות הרבות שניתן להציב לה. אך לא התיימרתי לתת תשובה משלי, וגם לא אמרתי שהדרך שמציע דונט מספקת יותר מזו אותה הוא דוחה. רק אונא בטוח במאה אחוז בדעתו. זכותו, בלי ספק,

להאמין כך. אולם לעניות דעתי, משאירה אותנו גם תשובתו השנייה, הבוטה, עם השאלה היסודית אותה לא הצליח לפתור: האל הכל יכול, התובע מן האדם טוב ולא רע, כי הוא התגלמות הטוב, הטוב המוחלט, אל זה שיכול להתערב בהיסטוריה, לא התערב. מי שיש לו יכולת להתערב, כדי למנוע רצח המוני, ואינו עושה זאת — נושא באחריות על המחדל הזה. במקרה של רצח כזה, היש באמת ערך בדיעת המניעים לאי־ההתערבות? ואם אין ההשגחה הפרטית יפה לגבי מיליון וחצי ילדים, היכן היא קיימת? האל שאינו פועל, וזאת בניגוד למהותו, האם הוא אל? לאור שאלה זו, האם הוא קיים בכלל? אלה היו שאלותיו של דונט. על כך לא מצאנו תשובה בדבריו של משה אונא.

- **Moshe Unna**, of Kibbutz Sde Eliahu and a former member of the Knesseth (Nat.-Rel. Party), and **Jehuda Bauer**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, J-m, continue their dialogue about the various questions raised by **Alexander Donat** in his rarticle, "A Voice From the Ashes", published in No. 21 of **Yalkut Moreshet**.

Research

- **J. R. von Biberstein**, a young historian, known in German-Speaking countries for his book, **Die Verschwörung** ("The Conspiracy"), shows in a detailed research how, over two centuries, the Antisemitic ideology was developed, which tried to prove the existence of a Jewish-Masonic conspiracy to seize world power.
- **Menachem Shelach**, of Mishmar Ha'emek, deals with the Vatican's attitude to Zionism during World War 2 and with the policy resorted to in consequence when regarded to rescue Jewish children through Aliyah.
- **Moshe Tsizik**, of Kibbutz Eilon, continues his research, partly published in **Yalkut Moreshet**, 24. This time he deals with discussions held within Hashomer Hatza'ir at Warsaw, under Nazi rule on the attitude to adopt towards the U.S.S.R.
- **Menachem Kaufman**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, brings another chapter of his exhaustive research, parts of which were already printed here. This time he deals with the attitude of Non-Zionists in the U.S. during the weeks preceding the declaration of the State of Israel.
- **Abraham Kolben**, an immigrant from Russia, traces the policies of Tsarist Russia towards Jews in Central Asia from 1830es to hte revolution.

Books

- **Dina Porat**, of Tel-Aviv University, surveys the book by Halina Ashkenazi-Engelhard, **I Wanted to Live**.